

Elämisen ehtoja Kankaanpään Karvianjokilaaksossa

Kati Kangas
Turun yliopisto
Kulttuurituotannon ja
maisemantutkimuksen laitos
13.5.2003

SISÄLLYSLUETTELO

1. Johdanto	1
2. Kivikaudesta pronssikauteen	3
3. Eräasutuksesta kyliin	5
3.1 Eränkäynti Karvianjokilaaksossa	5
3.2 Karvianjokilaakson asutuksen leviäminen	8
4. Teollisen toiminnan ituja agraariyhteiskunnassa	12
4.1 Sodan kurimuksesta sahojen rakentamiseen	12
4.2 Nälkävuosien koettelemuksista selviäminen	16
4.3 ”Vooromyllyjen” aika	18
5. Karvianjokilaakson orastava teollisuus 1900-1950	20
6. Lopuksi	24
Lähteet	27

1. Johdanto

Tämä historiaselvitys on osa Kankaanpään kaupungin Lempusta Soikkaan, Karvianjokilaakson kehittämissuunnitelma-hanketta. Mervi Tommila on tehnyt hankkeeseen liittyvän maisemainventoinnin. Selvitän tässä työssä, minkälaiset olivat Kankaanpään Karvianjokilaakson väestön elämisen ehdot esihistorialliselta ajalta 1950-luvulle saakka. Elämisen ehtojen tarkasteluun sisältyy asutuksen sijoittuminen, elinkeinojen harjoittaminen, tieverkoston lisääntyminen ja väestön määrän tarkastelu. Käsittelyni alkaa esihistorialliselta ajalta, koska Karvianjokilaaksosta on löydetty useita tähän kauteen ajoitettuja muinaisjäännöksiä. Tarkasteluni päättyy 1950-luvulle, jolloin Karvianjoen alueella tapahtui erilaisia muutoksia. Jokea perattiin ja tukinuittokin päättyi.

Ensimmäisessä käsittelyluvussa selvitän Karvianjokilaakson esihistoriaa ja sitä, millaisia löydöksiä kyseiseltä alueelta on tehty. Kolmannessa luvussa tarkastelen asutuksen leviämistä eräkaudelta 1700-luvulle asti. Neljännessä luvussa käsittelen Suomen sodan ja katovuosien vaikutuksia Karvianjokilaakson alueella sekä kuinka varhainen teollisuus alkoi Karvianjoen varrella. Viimeisessä varsinaisessa käsittelyluvussa tarkastelen sitä, kuinka Karvianjokilaakso teollistui 1900-luvulla, ja mikä oli joen merkitys.

Nykyiseen Kankaanpään Karvianjokilaakson alueeseen kuuluvat Ala-Honkajoki, Hapua, Kyynärjärvi ja Veneskoski. Karvianjokilaakso-nimitystä ei tällaisenaan ole käytetty tutkimissani lähteissä. Kyseisen alueen kyliä on käsitelty yksitellen ja niitä on harvoin tarkasteltu suurena alueena, jota olisi nimenomaan kutsuttu Karvianjokilaaksoksi. Saatan siis välillä tarkastella nykyisen Karvianjokilaakson ulkopuolisiakin alueita, koska tämän alueen neljään kylään on kuulunut pienempiä kyliä, jotka eivät kuulu nykyiseen Karvianjokilaaksoon. Käyttäessäni Karvianjokilaakso nimeä tarkoitan pääasiassa Ala-Honkajoen, Hapuan, Kyynärjärven ja Veneskosken muodostamaa jokilaakso aluetta.

Tämä historiaselvitys oli tarpeellinen, koska Kankaanpään historiaa ei ole tutkittu aikaisemmin omana laajana kokonaisuutenaan. Sitä on tutkittu ainoastaan Ikaalisten entisen emäpitäjän osana. Suurin osa Pohjois-Satakuntaa kuului esihistoriallisen ajan päättyessä Sastamalan pitäjään, josta Kyrö itsenäistyi 1300-luvulla. Ikaalinen taas itsenäistyi Kyröstä 1640-luvulla. Kankaanpääkin kuului Suur-Ikaalisten pitäjään yhdessä Honkajoen, Karvian ja Parkanon kanssa vuoteen 1853 asti, jolloin Ikaalisten pitäjästä erotettiin Kankaanpään kirkkoherrakunta ja Ikaalisten kirkkoherrakunta. Kankaanpään kirkkoherrakuntaan kuuluivat Jämiänkeidas, Karvian ja Honkajoen kirkkokunnat. Karvia ja Honkajoki irrottautuivat omiksi pitäjiksiin vuonna 1891 Kankaanpään emäpitäjästä.¹

Käytän lähteinäni Kankaanpään Joulun eri vuosien numeroita, tekemääni haastattelua ja internetissä julkaistuja artikkeleita. Näiden lisäksi lähteenäni on myös Kankaanpään kaupungin keskusarkiston kuntakokouspöytäkirjoja vuosilta 1865-1872, joista selviää katovuosien vaikutus väestöön. Olen käyttänyt työssäni myös runsasta tutkimuskirjallisuutta, johon kuuluu niin paikallishistoriallisia teoksia kuin Suomen historian yleisteoksia. Työssäni olen myös saanut apua eri tahoilta. Tahdonkin kiittää saamastani avusta Turun yliopiston kulttuurituotannon ja maisemantutkimuksen laitoksen yhteistyöprojektin kumppania Kankaanpään kaupunkia, sekä Kankaanpään kaupunginkirjastoa, Kankaanpään kaupungin keskusarkistoa, Kankaanpään kaupungin museota, Satakunnan maakuntakirjastoa, Satakunnan museota ja Turun yliopiston kulttuurituotannon ja maisemantutkimuksen laitoksen kirjastoa sekä haastattelemani henkilöitä. Kiitän myös Mervi Tommilaa käymistämme keskusteluista.

¹ Kankaanpään kulttuuriympäristöohjelma 1997, 14; Sevio 1975, 72-77, 203, 209.

2. Kivikaudesta pronssikauteen

Karvianjokilaakson alue on muotoutunut hitaan geologisen historian myötä. Ennen esihistoriallisen ajan alkua vetäytyi mannerjäätikö Karvianjokilaakson alueelta. Mannerjäätikö kulki Kankaanpään alueella pääasiassa luoteesta kaakkoon, kuitenkin Ala-Honkajoella esiintyy koillinen uurre-suunta. Tämä uurre-suunta edustaa kyseisellä alueella tapahtunutta viimeisintä jäätikövirtausta ennen jäämassojen lopullista sulamista.²

Karvianjokilaaksossa on asuttu jo esihistoriallisella ajalla. Esihistorialliseksi ajaksi sanotaan aikakautta, jolta ei ole säilynyt kirjoitettua tietoa. Tähän aikaan kuuluva kivikausi ajoitetaan vuosiin 8000-1500 ekr. Tästä kaudesta saatu tieto perustuu maassa säilyneisiin merkkeihin ihmisten olemassaolosta. Säilyneet merkit voivat olla kiinteitä muinaisjäännöksiä tai maasta löydettyjä irtaimia muinaisesineitä, joita kutsutaan myös esihistoriallisiksi muinaisjäännöksiksi. Kivikautisten asuinpaikkojen maaperästä on löydetty jälkiä tuon ajan ihmisten asumisesta ja oleskelusta³. Asuinpaikat ja kalmistot sijoittuivat yleensä vesistöjen läheisyyteen. Karvianjoki ja sen sivujokien rannat olivat kivikaudella asutuksen ja kiinnostuksen kohteena. Tästä on osoituksena Karvianjokilaakson varren lukuisat kivikautiset asuinpaikat, joista Kuuskosken esikeraaminen asuinpaikka sijaitsee Veneskoskella etelään ja kaakkoon viettävässä rinteessä. Kuuskoskelta on löytynyt alkeellinen tasatalta. Ala-Paattikosken asuinpaikka taas sijaitsee Karvianjoen varressa olevalla alavalla pellolla. Paikasta löytyneet tuura ja saviastianpalaset ovat kuitenkin kadonneet. Paratiisinpellon asuinpaikka on Karvianjoen pohjoispuolella kaakkoon viettävällä joentöyräpellolla. Asutus on alkanut Paratiisinpellossa esikeraamisella ajalla jatkuen koko kivikauden ajan. Koskelan asuinpaikka sijaitsee Veneskoskella lievästi etelään viettävällä joentöyräpellolla. Tämä esikeraaminen asuinpaikka liittyy Karvianjoen asuinpaikkasarjaan.⁴ Veneskoskelta on löytynyt myös kaksi tervahautaa Lisä-Tuomelan ja Halmelan tiloilta. Lisä-Tuomelan tervahauta on kaivettu mäkeen etelärinteen puolelle.⁵

² Alhonen et.al. 1996, 26.

³ Alhonen et.al. 1996, 77.

⁴ Alhonen et.al. 1996, 74, 86-87, 96, 121.

Ala-Honkajoeltakin on löydetty muinaisjäänöksiä. Koukussa on kaksi maakuoppaa Karvianjoen länsirannalla 100 metrin päässä joesta. Esa Laukkanen mukaan kuopanteet olisivat voineet olla käytössä keittokuoppina. Niitä olisi käytetty nauriiden tai muiden ravintoaineksien kypsentämiseen kuumien kivien avulla. Karvianjoen länsirannalla Koivukoskella on myös mahdollinen kivikautinen asuinpaikka. Sieltä on löydetty kiviesineen teelmä.⁶ Hapualan kivikautinen asuinpaikka sijaitsee Karvianjoen itärannalla loivasti itään kohoavalla rinteellä. Paikasta on löydetty kvartsin kappaleita ja hioimen pala. Sikurikoskellakin on ollut kivikautinen asuinpaikka.⁷ Karvianjokilaakson alueen kivikautiset asuinpaikat näyttävät siis sijoittuneen etenkin etelään viettäville rinteille tai joentöyräspelloille. Suurin osa näistä asuinpaikoista on myös peräisin esikeraamiselta ajalta.

Veneskoskelta etenkin Paratiisinpellon asuinpaikasta on löytynyt esikeraamiselle ajalle tyypillisiä alkeellisia kirveitä ja talttoja, joita käytettiin erilaisiin rakennus- ja puutöihin. Nämä esinelöydöt kuuluvat Suomusjärven kulttuuriin. Veneskoskelta on löytynyt myös tälle kaudelle ominaisia käyräselkäisiä kourutalttoja.⁸ Suomusjärven kulttuuri on ajoitettu noin vuosiin 6500-4200 ekr. Tämä kulttuuri sai nimensä Suomusjärven huomattavien löytöpaikkojen mukaan. Kirves on Suomusjärven kulttuurin tunnusmerkillisin esine. Suomusjärven kulttuuria voidaan nimittää myös esikeraamiseksi ajaksi, koska tällä kaudella ei vielä tunnettu saviastioita.⁹ Kankaanpäässä merenranta oli 70 metrin yläpuolella 5700 ekr. Asutus on voinut alkaa täällä juuri Suomusjärven kulttuurin aikaan. Veneskosken Kuuskosken ja Paratiisinpellon asuinpaikoilta löytyneet Suomusjärven kulttuurin esineistön irtolöydöt viittaavat siihen, että alueella oli asutusta jo esikeraamisella ajalla ja etenkin sen loppupuolella. Suomusjärven kulttuuria seurasi kampakeraaminen aika, joka kesti noin kaksi vuosituhatta, 4200-2000 ekr.¹⁰ Karvianjoen varrelta on löytynyt merkkejä myös tästä ajasta. Kampakeraamiseen aikaan viittaavat Paattikoskelta löydetyt kampakeraamisen ajan tuurat ja Veneskoskelta löydetyt kampakeraamiset pohjalaistyypiset kirveet. Paratiisinpellosta löydetty reikäkivi viittaa myöskin

⁵ Laukkanen 1995; 62.

⁶ Laukkanen 1995; 26-27.

⁷ Laukkanen 1995; 29, 55.

⁸ Alhonen et.al. 1996, 81, 85.

⁹ Huurre 1995, 20-24.

¹⁰ Alhonen et.al. 1996, 86; Huurre 1995, 24.

kampakeraamiseen aikaan.¹¹ Kankaanpään Rajasalosta löydetty oikokirves ja Rajakosken asuinpaikan kaksi vasarakirveen puolikasta kuuluvat vasarakirveskulttuuriin. Vasarakirveitä pidettiin kultti- tai sota-aseina. Vasarakirveskulttuuri kesti vain muutamia satoja vuosia ja se näyttää päättyneen 2000 ekr.¹²

Kivikauden eri vaiheita seurasi pronssikausi noin 1500-500 ekr. Tähän kauteen kuuluvat löydöt ovat harvinaisia Karvianjokilaakson alueella. Tämä ei kuitenkaan välttämättä tarkoita sitä, etteikö alueella olisi ollut asutusta. Kankaanpään Veneskosken Kuuskosken mailla oleva kiviraunio kuuluneekin kuitenkin pronssikaudentyypisiin hautaraunioihin. Veneskoskelta Kuninkaisten talon rannasta on löydetty teräväsärmäinen reikäkirves, joka on ollut käytössä pronssikaudella. Löytö viittaaakin pronssikautiseen asutukseen.¹³

3. Eräasutuksesta kyliin

3.1 Eränkäynti Karvianjokilaaksossa

Esihistoriallista aikaa seurasi noin puoli vuosituhatta kestänyt eräkausi, jolle oli ominaista pyyntitalous. Karvianjokilaaksossa oli eränkävijöiden omistuksessa olevia alueita. Karvianjoen varresta Kyynärjärven tienoilta alkoi Reuton erämaa-alue, joka jatkui levenevänä asumattomana kiilana nykyisen Siikaisten pitäjän pohjoisosiin, Merikarvialle saakka. Tämä Kyröläisten, Mouhijärveläisten ja osin myös Ikaalislaisten erämaa-alue käsitti muun muassa Kankaanpään Venesjärven ympäristöineen. Vuonna 1572 merkittiin rajatuomioon kilvakkalalaisten aitaaman ja omistaman niittyalueen rajana myös Hapuojan Polvi ja Paattikoski. Näitä voi pitää laajan Reuton itäisinä pääterajoina. Karttaan merkittiin myöhemmin myös Reutomatkan lähde, joka oli Karvianjoen länsirannalla Kyynärjärven eteläpään kohdalla.¹⁴

¹¹ Alhonen et.al. 1996, 89, 91.

¹² Alhonen et.al. 1996, 93; Huurre 1995, 74.

¹³ Huurre 1995, 97; Alhonen et.al. 1996, 71, 99.

Kynäsjärvellä oli kyröläisten ja sastamalalaisten eräomistuksia. Ruhanpirtti oli Kyröläisten erämaja, jonka omisti Heikki Kilvakkalan poika Jussi asuttajanaan Pietari Honko. Toisessa erämajassa, Ruhanojanpirtissä olivat osakkaina Niilo Turkki ja Niilo Kulhia. Kynäsjärven kolmannen erämajan omistivat Kyrön Mikael Laitila, Heinijärven Niilo Ragvaldinpoika sekä Järvikylän eräkäs Vincentius. Kynäsjärvi oli läntisen asutuksen suuri solmukohta, jonne tuli miehiä entisestä Sastamalasta eli Karkusta, Mouhijärveltä ja Tyrväältä. Kynäsjärveltä miehet nousivat koskea ylös pohjoiseen Karvianjärvelle.¹⁵

Eräkaudella varallisuutta saatiin turkiskaupasta. Turkisnahat olivatkin erätalollisten tärkeimpiä vaihdannan välineitä. Turkismetsästyksen merkitys väheni maatalouden vakiintuessa ja sen tuottavuuden kasvaessa keskiajalla. Vielä 1500-luvulla turkisnahoista kilpailivat keskenään valtiovalta ja yksityiset ostajat. Vuoden 1644 käräjillä kerrottiin, että Kynäsjärven lähellä asuneen Antti Poikkoisen pyydyksestä oli varastettu saukko.¹⁶ Tämä käräjien merkintä näyttää viittaavan siihen, että Karvianjokilaaksossa harjoitettiin ainakin vielä 1640-luvulla turkiseläinten pyyntiä, vaikka tämän elinkeinon merkitys olikin vähentynyt keskiajalla.

Eräät Karvianjokilaakson paikannimet viittaavat eräasutukseen. Alueella esiintyvä hirvi-nimistö osoittaa hirven olleen eräkauden tärkein saaliseläin. Tähän nimistöön kuuluu Ala-Honkajoen Hirvilampi. Peurat taas vaelsivat talvisin Kyrösjärven rannoille. Paikannimet ovat säilyttäneet muiston tästä tärkeästä riistaeläimestä. Esimerkiksi Ala-Honkajoen Peurakeidas mainittiin asiakirjassa vuonna 1768. Myös näätä oli vielä 1500-luvulla tärkeä turkiseläin. Ala-Honkajoelta merkittiin asiakirjoihin Näätäojan moisio vuonna 1768. Eräasutukseen viittaavat myös paikannimissä esiintyvät eräkautiseen pyyntiin liittyvät termit, kuten Paulavirka, joka oli yhden pyytäjän käyttämä vakinainen eräpolku. Pyytjä saattoi asettaa kerralla polun varrelle toista sataakin ansaa. Karvianjokilaakson alueella Veneskosken Virranneva viittaa juuri paulavirkojen asettamiseen. Kana- ja vesilinnut kuuluivat myös riistaeläimiin. Lintu-alkuiset paikannimet viittaavat yleisempiin kanalintuihin eli metsoon ja teeren. Kankaanpään Veneskoskella mainittiin Teerikiiman sunti

¹⁴ Alhonen et.al. 1996, 161, 173, 189, 199-200.

¹⁵ Kaappa 1986.

¹⁶ Alhonen et.al. 1996, 209-213.

vuonna 1799. Riistan vähetessä kalastuksesta tuli tärkeä jokapäiväinen toimeentulon lähde. Kalastukseen liittyvään paikannimistöön kuuluvat vuonna 1788 mainittu Kankaanpään Lohikoski, Madesneva ja Veneskosken vuonna 1784 mainittu Matehen pato.¹⁷

Ala-Honkajoen Kavokoski ja Velhonoja sijoittuvat alueelle, joka kuului laajan Hienmaan tai Hiidenmaan erämaahan. Seudulla on saattanut muinaisten erämiesten mielestä olla jotain outoa ja pelottavaa, joka sitten ilmentyi paikannimissä. Hienmaan erämaa mainittiin vuoden 1552 erämaaluettelossa nimimuodossa Hies ja vuoden 1589 tarkastusmaakirjassa se mainittiin Kartun erämana. Hienmaan erämaa ulottui Pohjanmaan rajalle saakka.¹⁸

Kankaanpään Ruokojärvellä ei vielä vuoden 1540 maakirjan mukaan ollut kiinteää asutusta. Alueella oli kuitenkin eräsijoja, joilla Hämeenkyrön ja Ikaalisten erätalolliset viettivät pitkiäkin aikoja jokavuotisilla pyyntiretkillään.¹⁹ Kankaanpään syntyä pysyvää asutusta 1500-luvulla. Talot merkittiin taloluetteloon, kun niistä nousi savua ympäri vuoden. Oukari ja Päivike perustettiin vuonna 1562. Honko ja Kärki perustettiin maakirjojen mukaan vuonna 1564. Taloissa on voitu asua myös ennen pysyvää savun tuloa.²⁰ Ruokojärvi eli Kankaanpää ilmestyi verokirjoihin vuonna 1564. Kylä oli vauras ja siihen kuului neljä taloa. Ruokojärvi oli kuulunut jämijärviläisten erämaihin ja asutuskin näyttää tulleen tältä suunnalta.²¹

¹⁷ Alhonen et.al. 1996, 202-210.

¹⁸ Vappula 1999, 37.

¹⁹ Alhonen et.al. 1996, 220-223.

²⁰ Kaappa 1986.

²¹ Alhonen et.al. 1996, 237-238.

3.2 Karvianjokilaakson asutuksen leviäminen

Kyynärjärvi sijaitsee Karvianjoen varrella keskellä Kankaanpäästä. Kyynärjärvi ei ollut vanha ”rekisteröity” eräsija, kuitenkin se kuului ikaalislaisten kaukoomistukseen. Eerik Matinpoika perusti nykyisen Kyynärjärven alueen ensimmäisen talon, Kyynärjärven vuonna 1625. Kyynärjärven kylä sai nimensä kyynärän kokoisesta järvestä.²² Kyynärjärven talon jälkeen perustettiin muun muassa Lohikosken ja Isosalon talot. Väestö sai aluksi toimeentulonsa maanviljelyksestä, karjanhoidosta, metsästyksestä sekä tervanpoltostakin.²³ 1630-luvun lopulla kirkkoherra Finno pyysi lupaa pitää Kyynärjärven yksinäistila Hämeenkyrön yhteydessä. Tätä ei kuitenkaan sallittu. Henkikirjan mukaan vuonna 1635 Kyynärjärvellä asui kuusi henkeä ja Ruokojärvellä eli Kankaanpässä kaksi henkeä.²⁴ 1630-luvulla perustettiin Vuorenmaa. Tuunajärven eli Kynäsjärven eräsijan asuttaja oli Krister Olavinpoika Puonti.²⁵

Veneskoski perustettiin vuonna 1686 Hämeenkyrön Haukijärven rusthollista käsin. Perustaja oli Iisakki Veneskoski, joka tuli Veneskoskelle isänsä Erkki Soikan mukana. Veneskosken talon nimi muuttui myöhemmin Kaapaksi sen erään Kaapo-nimisen isännän mukaan. Kuninkaisten tila, entinen Esa, lohkottiin Veneskoskesta vuonna 1701. Paattikoski taas lohkottiin Veneskoskesta vuonna 1777. Soikan alue käsitti Karvianjoen molemmat puolet, vaikka Soikan alkuperäinen asumus sijaitsi kantatilan tavoin joen itäisellä puolella. Veneskoskelle perustettiin 1700-luvulla Jyräkosken, Leppäruhkan ja Mäkysen talot.²⁶ Vuoden 1704 kartan mukaan Paattikoski oli osa Veneskoskea. Joki oli näiden samaan kylään kuuluvien paikkojen rajana.²⁷ Kynäsjärven pohjoispuolelle perustettiin 1690-luvulla lyhytaikaiseksi jäänyt Pänssäri niminen talo, joka sijaitsi luultavasti 1730-luvulla perustetun Leppäruhkan uudisasutuksen lähellä.²⁸

²² Myllykangas s.a.; Kyynärjärven kylän kotisivut.

²³ Myllykangas s.a.

²⁴ Alhonen et.al. 1996, 237-238, 252.

²⁵ Harju 1999; Vappula 1999, 38.

²⁶ Kaappa 1986, Kankaanpään Joulu 1982, 21-22.

²⁷ Kaappa 7.4.2003.

²⁸ Vappula 1999, 39.

Ikaalisten erämailla uudisasukas sai kruunun virkamieheltä luvan asumuksen perustamiseen kruunun yhteismaalle. Uudisasutuksen edellytykset olivat tällä alueella huonommat kuin etelämpänä. Syntynyt asutus oli yksinäistaloasutusta. Maakirjoissa Ylä-Satakunnan uudistaloja käsiteltiin omina kylinään isoonjakoon asti. Satakunnan viimeiseen uudisasutuskauteen ennen isojakoa liittyi Ala-Honkajoen asuttaminen. Ala-Honkajoen talot erotettiin kruunun yhteismaasta ja uusille asukkaille annettiin maata tästä yhteismaasta. Asukkaita kutsuttiin ilmeisesti tämän takia uudisasukkaiksi jo ennen isonjaon alkamista ja isonjaon jälkeen heitä kutsuttiin torppareiksi. Isonjaon alettua syntyi vasta varsinainen päivätöitä tekevä torppariasutus. Juho Matinpoika oli nykyisen Ala-Honkajoen ensimmäinen uudisasukas. Hän perusti Koivukosken eli Koukun talon. Ala-Honkajoen koko kylä ja Koivukosken uudisasutus perustettiin mahdollisesti vuonna 1688. Ala-Honkajoelle perustettiin Koivukosken jälkeen Kovaluoman talo. Yrjö Tuomaanpoika ja Maalin oli merkitty kirjoille Kovaluomaan vuosina 1696-97. Kovaluoman nimi esiintyy kirkonarkistossa Kuivaluomana ja Kavoluomanakin. Kovaluomassa asui vuonna 1689 Heikki Yrjönpoika Jankkari. Erkki Tuomaanpoika ja Anna Joosepintytär perustivat vielä 1600-luvun puolella Kortteiston eli Lempun tilan. Koukulla oli kaksi taloa vuonna 1748 ja Kortteistolla vuonna 1751. Isojaon toteutus alkoi Ala-Honkajoella Koivukosken talosta 27.8.1796. Isojaon aikana alueelle syntyi vain viisi uutta tilaa. Nämä tilat olivat Hautala, Kivioja, Pukanhaava, Ristiluoma ja Santaluoma. Isonjaon päättymispäiväksi on maarekisterikirjaan merkitty 1.5.1835. Ala-Honkajoen kylän nimi syntyi yli sata vuotta myöhemmin Koivukosken perustamisesta. Ala-Honkajoki kuului sitä ennen Jokiseutu nimiseen alueeseen. Nykyisin tunnettu Ala-Honkajoen kylä syntyi vasta 1800-luvun lopulla, kun Honkajoesta tuli oma kirkkoherrakuntansa. Ala-Honkajoki tunnetaan myös Lemppuna, vaikka Lemppu käsittää Karvianjoen itäpuolisia alueitakin.²⁹ Ala-Honkajoen Koukunkylän nimi taas näyttää saaneen alkunsa vanhasta paikannimestä. Nimi saattaa johtua myös kouko nimestä, joka on vanha myyttinen nimitys esimerkiksi karhulle.³⁰

²⁹ Harju 1999; Kankaanpään Joulu 1991, 50-51.

³⁰ Vappula 1999, 37.

Hapua-nimi mainittiin Kankaanpään kirkonkirjoissa vuonna 1764, mutta se jäi talona pois seuraavasta kirkonkirjasta. Myöhemmin Hapua mainittiin torppana. Matti Pehrinpoika Hinttu ja Anna Heikintytär Kärki olivat Hapuan ensimmäiset asukkaat. Lamminojan talo on todennäköisesti Hapuan kylän vanhimpia asumuksia. Joukasen tilan perusti isonjaon toimituksen yhteydessä maanmittausinsinööri Yrjö Samuel Mustelin.³¹

Maatalous oli 1700-luvulla Karvianjokilaakson väestölle tärkeä elinkeino. Kankaanpäässä tehtiin 1700-luvulla suurin osa kylvöistä kaskiin, vaikka peltoviljelyn määrä oli ylittänyt kaskeamisen Ala-Satakunnassa jo keskiajalla. Maa-loppuiset vanhat paikkanimet näyttävät viittaavan kylien omistamiin kaskimetsälohkoihin. Vuorenmaa kuuluu Kankaanpääläisten kaskimetsiin. Heinäsato saatiin luonnonniityiltä, jotka olivat jokavuotisen niiton takia vähäsatoisia. Niityistä oli pulaa, joten uusia heinämaita vallattiin ja raivattiin hyvin kaukaakin. Kyynärjärven rannalla oli Ikaalisten Alasen, Kestin, Rahkolan ja Pappilan niityt erillisinä sarkoinaan. Karvianjoen Ruhanniittu ja Paattikoski olivat vanhoja kilvakkalalaisten eräsijoja, jotka muuttuivat eränkäynnin loputtua heidän heinämaikseen.³² 1700-luvun lopulla Kankaanpäässä oli kolmetoista kylää. Ala-Honkajoki ja Veneskoski kuuluivat asukasluvultaan suurimpiin kyliin. Väestö sai toimeentulonsa maataloudesta sekä karja- ja metsätalouden tuotteiden myynnistä.³³

Mies ja kaski. Kaskea poltettiin vielä 1930-luvullakin.

Satakunnan Museon kokoelmat 83313-14.

Karvianjokilaakson kylien asuttaminen näyttää siis keskittyneen 1600-1700 luvuille. Asutuksen leviämistä tutkiessa voi huomata, että asuttaminen ei edennyt alueella joka paikassa yhtä nopeasti. Asutustahan oli ensimmäisenä Kyynärjärven kylässä ja vasta noin 60 vuotta myöhemmin Veneskoskella. Muutama vuosi Veneskosken asuttamisen jälkeen asutettiin Ala-Honkajoki.

³¹ Vanhaa Hapuaa 1992, 20, 94-96.

³² Kankaanpään kulttuuriympäristö 1997, 22; Alhonen et.al. 1996, 270, 291-292.

³³ Mattila 1991, 69.

4. Teollisen toiminnan ituja agraariyhteiskunnassa

4.1 Sodan kurimuksesta sahojen rakentamiseen

Vuonna 1800 Kankaanpäässä oli 1491 asukasta, joista Ala-Honkajoella asui 280, Kyynärjärvellä 74, Leppäruhkassa 17, Veneskoskella 119 ja Vuorenmaassa 44. Ala-Honkajoen asutus jakaantui niin, että Kavokoskella oli 13 asukasta, Koivukoskella 43, Kovaluomassa 35, Sällinluomassa 19 ja Velhonojassa 31. Ala-Honkajoen alueeseen kuuluivat myös Kavoluoma, jossa oli 37 asukasta, Kortteisto 75 ja Riihiluoma 27.³⁴ Nämä kolme aluetta näyttävät kuitenkin jäävän nykyisen Karvianjokilaakson ulkopuolelle. Väestö sai toimeentulonsa eri lähteistä. Myytiin muun muassa tervaa ja puutavaraa, jotka uitettiin Karvianjokea pitkin Merikarvialle ja Poriin.³⁵ Suomen sota vuosina 1808-1809 lisäsi Karvianjokilaakson räsitystä, venäläisten sotajoukkojen ratsastaessa Kankaanpään halki. Suomen ja Venäjän sotajoukkojen välisiä taisteluita ei kuitenkaan käyty tällä alueella. Venäläisten ja talonpoikien välillä oli kuitenkin kahakoita. Kyynärjärvellä sotilaat tappoivat lapsen ryöstäessään eräästä talosta ruokaa. Taudit vaikuttivat sotavuosina väestön vähenemiseen, myös karja ja siementen määrä pieneni.³⁶

Liikenteen lisääntyä Etelä-Pohjanmaan ja Pohjois-Satakunnan välillä rakennettiin tie, joka kulki Lapväärtistä Isojoen kautta Kankaanpäähän. Lapväärtin ja Isojoen välinen tie uusittiin perusteellisesti 1820-luvun loppupuolella, ja Kankaanpää-Honkajoki osuus valmistui vuonna 1830. Kankaanpäästä Isojoen kautta Lapväärttiin johtava tie oli 1830-luvun loppupuolella osa Tampereen-Kristiinan kaupungin maantietä.³⁷

³⁴ Mattila 1991, liite 1. Mattila on käyttänyt lähteenään Valtionarkiston, nykyisen Kansallisarkiston Suomen Asutuksen Yleisluetteloa Ikaalisten osalta vuodelta 1800.

³⁵ Mattila 1991, 19-21, 24.

³⁶ Carlsson 1974, 121-124.

³⁷ Suomen teiden historia I 1974, 141.

Porin talouselämää haittasi 1810-luvulla liikenneyhteyksien kehittymättömyys. Turun ja Porin läänin kuvernööri Carl Erik Mannerheim ehdotti yhdystien rakentamista Kurusta Ikaalisten kautta Poriin kruunun varoin. Hän toivoi tiehankkeen antavan työansioita katovuosina velkaantuneille Ikaalislaisille ja parantavan heidän yhteyksiään Poriin.³⁸ Mannerheim on saattanut tarkoittaa ikaalislaisilla myös kankaanpääläisiä, koska hehän kuuluivat vielä 1800-luvun alkupuolella Ikaalisten emäpitäjään, ja rakennettava tie kulki Kankaanpäästä Noormarkkuun. L.I. Kaukamaan mukaan tien rakentaminen Porista Kankaanpäähän merkitsi paljon Pohjois-Satakunnan taloudelliselle kehitykselle. Ikaalisten väestöstä ainoastaan Kankaanpään kappelin asukkaat tunsivat tarvetta saada yhteyden Poriin. Tien ollessa melkein valmis kiinnostuivat muutkin Ikaalisten asukkaat tien tarjoamista mahdollisuuksista. Kankaanpään kirkolta meni entuudestaan vanha tie Honkajoelle ja Kuninkaanlähteelle, jossa se yhtyi Hämeenkyröstä tulevaan Pohjanmaan tiehen.³⁹ Mannerheim totesi kuitenkin, että yhdystietä ei kannattaisi jatkaa Kankaanpäästä pidemmälle kustannusten takia. Tien rakentaminen pitkittyi, kun ei päästy yksimielisyyteen tienrakennusvelvollisuuden jakamisesta. Noormarkusta Kankaanpäähän johtava tie raivattiin ajokelpoiseksi vasta vuonna 1828 ja vuonna 1832 sen varrella sijaitsi kestikievareita. Yksi kestikievareista oli Veneskoskella.⁴⁰ Lankkukuljetukset kuitenkin heikensivät tien kuntoa. Uusi tie mahdollisti siis metsäntuotteiden viennin takamailta Poriin. Kankaanpää-Noormarkku tien liikenne olikin erittäin vilkasta. Tietä jatkettiin Parkanoon asti, se oli käytössä talvella 1833-34.⁴¹ Kankaanpää-Noormarkku tien varrella sijaitsi koskenperkausjohtokunnan ensimmäisen päällikön Carl von Rosenkampffin 1830-luvun alussa suunnittelema Veneskosken silta. Silta jouduttiin uusimaan 1850-luvulla raskaiden puulastien takia.⁴² Kankaanpäästä Noormarkkuun kulkenut tie näyttää vaikuttaneen myös Karvianjokilaakson väestön elämään. Rakennettu tiehän kulki osin tämän alueen läpi, ja yksi kestikievareista sijaitsi Veneskoskella. Liikkuminen paikasta toiseen helpottui ja saatiin vietyä tavaraa myytäväksi eri paikkakunnille.

³⁸ Suomen teiden historia I 1974, 148-50, 196.

³⁹ Kaukamaa 1941, 159-160.

⁴⁰ Suomen teiden historia I 1974, 148-50; Carlsson 1974, 17-18.

⁴¹ Carlsson 1974, 17-18; Suomen teiden historia I 1974, 148-50.

⁴² Kankaanpään kulttuuriympäristöohjelma 1997, 20.

Porilainen kauppias Johan Selin laittoi vuonna 1837 alulle hankkeen sahan rakentamiseksi Kankaanpäähän Pukanhaavan koskeen. Porilainen Gust. Maur. Fagerlund oli muutamaa kuukautta aikaisemmin suunnitellut sahan rakentamista Veneskoskeen. Veneskosken saha olisi ollut hyödyllinen seudun asukkaille, jotka olivat alkaneet hävittää metsiään sahaamalla käsin keskenkasvuisia puita. Osa Kankaanpään talollisista vastusti kuitenkin sahan rakentamista peläten laitoksen aiheuttavan keväisin vahinkoja koskessa ylempänä sijaitsevalle pitäjäläisten rakentamalle sillalle. Sahahanke lepäsi kolme vuotta, minä aikana Selinin saha sai privilegion. Fagerlund sai sahalleen privilegion vasta vuonna 1842, mutta hän ei käyttänyt sitä koskaan. Fagerlundin sahananke ei siis toteutunut lainkaan. Näiden kahden sahanhankkeen yhteydessä taisteltiin metsistä ja etuoikeuksista.⁴³ Talonpojat lupasivat rahan toivossa metsien käyttöoikeudet molemmille sahoille. Pukanhaavan sahan katsottiin haittaavan joen varrella sijaitsevia viljelyksiä. Pelättiin myös, että sahan toiminta aiheuttaisi metsien luvatonta käyttöä, jonka myötä metsät häviäisivät. Selinin sahan tuotto oli vähäinen, koska tukkien saantia haittasi talonpoikien lankkujen ja lautojen käsinsahaus. Selin joutui sulkemaan sahausensa 1850-luvulla tukkien saannin vaikeuduttua niiden kohonneen hinnan takia.⁴⁴

Tältä näytti eräs ”plankkujen” sahauspaikka Kankaanpäässä.

Satakunnan Museon kokoelmat, 83311-12.

Tarkasteltaessa Satakunnan asutuksen sijoittumista 1850-luvulla erottuu kaksi jokilaaksoaluetta; Karvianjokilaakso ja Kokemäenjokilaakso. Näille alueille oli ominaista jokseenkin yhtenäinen nauhamainen asutus. Kokemäenjokilaakson asutustihentymät noudattelivat nauhamaisina jokilaaksoa ja siinä kulkevan tiestön suuntaa. Karvianjokilaakson asutus taas oli yhtenäisempää Kankaanpään luoteispuolelta Karvianjoen yläjuoksun mutkaan asti sekä Karvianjärven rannoilla.⁴⁵

⁴³ Kaukamaa 1941, 184-187, 197.

⁴⁴ Kaukamaa 1941, 184-189, 195-196, 263-264.

⁴⁵ Kukkonen et al. 1983, 7.

4.2 Nälkävuosien koettelemuksista selviäminen

1860-luvun keskivaiheilla sääolot olivat huonot Pohjois-Satakunnassa. Tilanne oli erityisen paha niin sanotussa nälkämaassa, johon kuuluivat Honkajoki, Kankaanpää, Karvia ja Parkano. Näissä pitäjissä asutuksen tiheys oli pienempi kuin muualla Pohjois-Satakunnassa ja myös viljellyn maan osuus oli pieni koko pinta-alaan verrattuna. Wilhelm Carlssonin mukaan Ikaalisten emäpitäjässä katovuosien hädän syitä olivat huoleton talous ja huonosti hoidettu maanviljelys. Peltojen ja niittyjen hoito jäi vähemmälle niillä, jotka kuljettivat lankkuja. Katovuosien aikana huonosti hoidetun maanviljelyn tuotto oli huonompaa verrattuna siihen, mitä se olisi voinut aikaisempina vuosina paremmin hoidettuna tuottaa.⁴⁶ Maanviljelys ei pystynyt elättämään kasvavaa tilatonta väestöä. Nälkävuosina viljan kallis hinta alensi tilattomien maataloustyöläisten viljana maksettua palkkaa. Tilattomat joutuivatkin lähtemään kerjuulle töiden vähyden ja viljan puutteen takia.

Pohjois-Satakunnassa raivosi vuoden 1866 kevästä vuoden 1868 kevääseen asti ankara tautiepidemia. Tautien leviämisen syynä olivat ankarat pakkaset ja katovuodet.⁴⁷ Katovuosien vaikutus näkyi myös Kankaanpään kuntakokouksissa vuosina 1867-1868 käsittelyissä asioissa. Useissa kokouksissa päätettiin viljalainojen anomisesta muun muassa Porin kruunun makasiinista. Viljan siemenen ohella ostettiin nauriin siemeniä. Kankaanpääläiset joutuivat katovuosina syömään pettuleipää. Puun jälsikerroksesta jauhettuun hätäleivän taikinaan lisättiin hienonnettuja olkia.⁴⁸

1870-luvun alussa Satakuntaan perustettiin useita höyrysahoja. Alueella oli myös talollisten vesisahoja, koska sahatavaran kysyntä oli korkea. Satakunnassa vesisahojen määrä lisääntyi 1870-luvulta vuosisadan loppuun asti. Kankaanpäähänkin rakennettiin kolme sahaa; vuonna 1877 Veneskosken saha, heti seuraavana vuonna Anttilan saha sekä vuonna 1900 Paattikosken saha. Sahojen lisääntymiseen vaikutti maaseudun kulutustason nousu, joka näkyi asumisessa ja taloudessa. Joillakin uusilla paikkakunnilla uuden teollisuuden rakentaminen lisäsi sahatavaran kysyntää ja näin

⁴⁶ Kiviniemi 2001, 15; Carlsson 1974, 125-126.

⁴⁷ Kiviniemi 2001, 15.

⁴⁸ Kankaanpään kuntakokouksen pöytäkirjat 14.4.1867-22.11.1868, KankaanpääA.; Mattila 1991, 14.

myös paikalliset sahat olivat kilpailukykyisiä.⁴⁹ Karvianjokilaakson alueelle, Veneskoskelle vuonna 1877 rakennettu saha oli ilmeisesti Kuninkaisten saha, joka toimi 1950-1960-luvuille asti. Yleinen elinkeinovapaus säädettiin vuonna 1879, tämä vaikutti Karvianjokilaakson kotiteollisuuden kehittymiseen. Veneskoskellakin valmistettiin pärekoreja.⁵⁰

Kaliforniassa tehtiin 1840-luvun lopulla suuria kultalöytöjä. Reino Keron mukaan Satakunnan siirtolaisuus saikin todennäköisesti alkunsa Kalifornian kultakuumeen aikaan. 1860-luvulla siirtolaisuutta oli jo esiintynyt Vaasassa ja Oulussa. Siirtolaisuus levisi Satakuntaan Pohjanmaalta. Lähtemiseen vaikutti myös merimiesten Amerikasta kertomat tarinat. Amerikkaan lähteminen tapahtui 1880-luvulla Honkajoella, Kankaanpäässä ja Karviassa aikaisemmin kuin Etelä-Suomen maaseudulla yleensä. Ikaalisissa ja Porissa siirtolaisuus oli laajaa vasta 1890-luvun alussa. Amerikkaan lähtö keskittyi kevääseen ja kesään. Siirtolaiseksi lähtemiseen vaikuttivat myös lähtöpaikan taloudelliset olot ja poliittiset tekijät, kuten asevelvollisuus. Myös maatalouden vähäinen tuotto, joka saattoi aiheuttaa nälkää edesauttoi lähtemistä. Toisaalta joskus Amerikkaan haluttiin lähteä seikkailemaan pois ankeista kotioiloista. 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa lähdettiin ainakin Hapualta lähes joka talosta siirtolaisiksi pääasiassa USA:han, mutta myöhemmin myös Kanadaan. Osa siirtolaisiksi lähteneistä jäi Amerikkaan ja osa taas palasi takaisin Suomeen.⁵¹ Karvianjokilaaksonkin alueelta näyttää siis lähteneen väkeä siirtolaisiksi.

4.3 ”Vooromyllyjen” aika

Vesimyllyjen eli jalkamyllyjen käyttö oli tunnettu satakuntalaisessa maataloudessa jo keskiajalla. Myllyjen käyttö lisääntyi edelleen 1500-luvulla. Tuulimyllyt olivat sen sijaan vielä 1600-luvullakin harvinaisia Satakunnassa. Myös ratasmyllyt olivat harvinaisia, koska ne olivat lähinnä aateliston ja säätyläisten rakennuttamia. Yksittäinen talo saattoi pitää omaa myllyä, kuitenkin myllyä ylläpitivät useimmiten yhteisesti useammat talot muodostaen myllylahkon. Tällöin käyttöoikeus jaettiin verolukujen perusteella käyttövuorokausiksi. Veneskoskella on Hannu Hannunpojan

⁴⁹ Ahvenainen 1999, 17-21.

⁵⁰ Kaappa 7.4.2003; Kankaanpään kulttuuriympäristöohjelma 1997, 22.

⁵¹ Kero 1970, 13-14, 39-43, 46-50, 65; Vanhaa Hapuaa 1992, 24.

noin vuoden 1650 kartan mukaan ollut yksi mylly. ⁵² Maanviljelyksen lisääntyessä purojen koskipaikoille oli mahdollista rakentaa myllyjä. Kankaanpäässä oli 1900-luvun vaihteessa kolmekymmentä “vooromyllyä”. Pitäjän talolliset omistivat myllyjä yhteisesti lahkokunnittain⁵³ ja käyttivät niitä sopimusten mukaan vuorottain. Myllyissä oli yleensä yksi kivipari, mutta myöhemmin käyttölaitteeseen liitettiin myös pärehöylä. Syksy ja kevät olivat yhteisten myllyjen parasta käyttöaikaa, koska tällöin vettä oli riittävästi käyttövoimaksi. ⁵⁴

Karvianjokilaakson alueella on sijainnut useita myllyjä. Paattikosken jalkamyllyn omistivat Sven Alapaattikoski, Nestori Yli-Paattikoski ja Sven Ylipaattikoski. Paattikoskessa padottiin vettä porakivestä tehdyllä tammella⁵⁵. Vesi ohjattiin yhteiseen jalkamyllyyn ja joessa olevan kosken vastakkaisella puolella olleeseen Paattikosken saha- ja myllylaitokseen. ⁵⁶ Paattikosken talojen yhteinen jalkamylly sijaitsi Karvianjoen Venesjärven puoleisella rannalla. Mylly siirrettiin vastarannalle Paattikosken torpan maalle vuonna 1887. Myllypaikasta tehtiin Joukasen talon kanssa 50 vuoden sopimus. Paattikoskihan oli Joukasen talon torppa. Myllyn osakkaita olivat Alapaattikoski, Ylipaattikoski, Paattikosken torppa sekä Joukasen talo. Jokainen omisti myllystä ¼ osan. Jalkamyllyn kiviparia käytettiin karjanjauhojen jauhattamiseen. Maisteri Antti Vasara osti myllyjen omistajien oikeudet vuonna 1915, jolloin myllyn entiset omistajat saivat oikeuden käyttää viljojaan Paattikosken sahan myllyssä tullitta. Tämä oikeus päättyi vuonna 1917, kun mylly- ja saha siirtyivät Yrjö Joukasen omistukseen. ⁵⁷

Jo vuoden 1774 kartan mukaan Veneskoskella oli yksi mylly. Ilmeisesti kyseessä oli Kuninkaisten jalkamylly. Vuoden 1834 kartassa taas näkyi yksi mylly Leppäruhkassa.⁵⁸ Veneskoskella toimi Mäkelän eli Alpiinun mylly, Inbergin mylly ja Koskisen mylly. Mäkelän mylly sijaitsi joen itäpuolella, kun kaksi muuta myllyä olivat joen länsipuolella. Alpiinus Mäkelä solmi 50 vuotisen vuokrasopimuksen vuonna 1897 Iisakki Kaapan kanssa. Mylly perustettiin Kaapalle kuuluvan

⁵² Vappula 1999, 91-92.

⁵³ Lahko tarkoittaa tässä myllyn omistajaryhmää, jolla säädettiin oikeudet ja velvollisuudet yhteiseen myllyyn. Vuorela 1981, 223.

⁵⁴ Myllykangas s.a.; Kankaanpään Joulu 1983, 46-50.

⁵⁵ Tammi tarkoittaa patoa tai sulkua. Vuorela 1981, 457.

⁵⁶ Kankaanpään Joulu 1983, 46-50.

⁵⁷ Ylipaattikoski 1987.

koskiosuuden partaalle. Mylly alkoi jauhaa vuonna 1898 ja jauhaminen jatkui vuoteen 1952 asti. Mäkelän mylly oli koko toiminta-aikansa saman suvun omistuksessa, isällä ja pojalla. Nikolai Mäkelä oli myllyn viimeinen omistaja. Inbergin mylly vaihtoi vain kerran omistajaa, kun kosken vuokra-aika päättyi. Koskiosuuden ja myllytontin omistaja Kustaa Dahl lunasti myllyn laitteineen ja jatkoi jauhatusta. Siitä lähtien myllyä kutsuttiin Kuninkaisten myllyksi Dahlin omistaman Kuninkaisten talon mukaan. Kuninkaisten myllystä tuli sähkö useaan taloon, muun muassa Kaapalle ja Kuninkaisiin.⁵⁹ Koskisen myllyn omistajat taas vaihtuivat usein, heistä viimeisin oli Vihteljärviläinen Veikko Mäkelä. Koskisen mylly tunnettiin myös Sandholmin myllynä. Sandholm toimi myllärinä 1950-luvulle asti, ennen Mäkelää. Inbergin myllystä on jäljellä hirsikehikko, kun Kuninkaisten ja Koskisen myllyistä on jäljellä kivijalat sekä maastossa havaittavissa olevat myllyjuovat.⁶⁰

Kyynärjärveen laskevassa purossa oli kuusi myllyä, joista vesirattaalla toimiva Narilan eli Saaren mylly sijaitsi alajuoksulla. Tämän jälkeen tulivat turbiinilla toimiva Huhtasen mylly ja vesirattaalla pyörivä Pirttiluoman mylly. Kylän rajalla sijaitsevalla Jyränmyllyn jalkamyllyllä oli monia osakkaita. Puron toisessa haarassa oli Koivuluoman talon läheisyydessä Kukkarokosken mylly. Ylimpänä sijaitsi Myllykankaan jalkamylly.⁶¹ Jalkamylly oli Myllykankaan talon kohdalla puron koskessa. Myöhemmin samassa paikassa toimi vesiratas, joka pyöritti puimakonetta. Koskeen tehtiin sota-aikana turbiini, jolla pyöritettiin sähkögeneraattoria. Vesiratas purettiin sodan jälkeen ja sen tilalle laitettiin kaksi turbiinia, joista toinen käytti sähkögeneraattoria ja toinen kotitarvemyllyä, puimakonetta ja sirkkeliä. Nämä olivat käytössä siihen asti, kunnes liitettiin Vatajankosken sähköverkkoon. Puron toisessa haarassa oli Mattilan pärehöylä Valkaman talon läheisyydessä. Ennen pärehöylää samassa paikassa oli todennäköisesti ollut myllykin. Kyynärjärvellä oli kolmessa koskessa sähkölaitos, jotka tuottivat varovirtaa ennen Vatajankosken verkoston laajenemista.⁶²

⁵⁸ Kaappa 7.4.2003.

⁵⁹ Kankaanpään Joulu 1971, 22-23; Kaappa 7.4.2003.

⁶⁰ Kankaanpään Joulu 1971, 22-23; Kaappa 7.4.2003.

⁶¹ Myllykangas s.a.

⁶² Kankaanpään Joulu 1983, 46-50; Myllykangas s.a.

Ala-Honkajoella oli Pukanhaavanojan yhdessä haarassa muutaman talon lahkomylly eli Honganmylly. Mylly oli alkuaan jalkamyly, ja sen oli tehnyt Efrain Lindfors. Pukanhaavanojan vesistöissä toimi myös pieni sahalaitos. Santaskylässä taas oli Alisenmyllyn jalkamyly, jonka omisti Santasen myllylahko. Ylisenmylly sijaitsi muutaman kilometrin päässä Alisesta myllystä.⁶³ Maatalous oli 1900-luvulla Ala-Honkajoen pääelinkeino. Kylässä harjoitettiin myös käsityöläisammatteja, sillä kylässä toimi useita suutarinverstaita ja pärekorejakin valmistettiin.⁶⁴ Karvianjoen varsi näyttää tarjonneen varhaiselle teollisuudelle hyvät mahdollisuudet, kuten kuljetusyhteydet ja käyttövoiman saannin. Varhaista teollisuutta edustivat joen varrella toimineet mylly- ja sahalaitokset.

5. Karvianjokilaakson orastava teollisuus 1900-1950

Karvianjokilaaksossa toimi tietysti sahoja vielä 1900-luvullakin. Vuosisadan alussa perustettiin myös uusia sahoja. Vaikka Karvianjokilaakso teollistui 1900-luvulla, oli alue edelleen maatalousvaltainen. Ekroos-niminen mies aloitti todennäköisesti sahan ja myllyn rakentamisen Karvianjoen Venesjärven puoleiselle rannalle. Ekroosin jälkeen sahaa rakensi Anttoni Koivisto, jolta porilainen maisteri Antti Vasara osti myllyoikeudet vuonna 1904. Vasara uusi Joukasan talon kanssa vuokrasopimukset vuonna 1905. Vasaran aikana Paattikosken sahasta ja myllystä muodostui tuon ajan suurin teollisuuslaitos Kankaanpäässä. Paattikosken myllyyn johti rautatie, jonka vaunuilla voitiin kuljettaa vilja ja jauhot ajoneuvoista myllyyn ja takaisin. Paattikosken sahan toisesta kerroksesta lähti myös rautatie, joka kulki pukkien kannatuksella. Rautatie oli niin korkealla, että sen alta mahtuivat kulkemaan myös hevosajoneuvot korkeine kuormineen. Rautatie haaroittui noin sadan metrin päässä 20 x 50 suuruisen ja 5-6 metriä korkean kuivaus- ja varastosuulin joen puolelle. Rata jatkui tästä suoraan noin 100 metriä höylälástujen vientipaikalle. Noin 40 metriä ennen radan päättymistä oli vaihde, josta rata jatkui kolinpolttopaikalle, missä hakattiin ripoja ja pintoja polttopuiksi sekä pinottiin ne.⁶⁵

⁶³ Kankaanpään Joulu 1983, 46-50.

⁶⁴ Kankaanpään Joulu 1991, 50-51.

⁶⁵ Ylipaattikoski 1987.

Paattikosken saha toimi ympäri vuoden. Kesällä tukit voitiin kierittää jokeen ja ohjata ne sieltä koneellisesti sahaan. Talvella jäänaikana tukit taas telattiin lähelle sahaa. Paattikosken saha- ja myllylaitos työllisti runsaasti lähiseudun miehiä. Saha ja mylly toimivat kahdessa vuorossa. Yhden vuoron eli tuurin pituus oli kaksitoista tuntia ruokatunti mukaan luettuna. Päivätuurilaiset tulivat töihin kello kuusi, kun taas yötuurilaiset tulivat töihin kello 18. Paattikosken saha- ja myllylaitos sijaitsi Venesjärven kylän puolella jokea. Myllylaitos ja kyläläiset pitivät kunnossa Karvianjoen yli johtavaa siltaa. Silta oli puinen pukkisilta, jossa oli pukkien päällä kannatinhirret ja niiden päällä oli poikittain lankut ja pituussuunnassa kansilaudoitus. Sillan molemmin puolin oli tukevat kaiteet. Jäiden lähtöaikana silta jouduttiin purkamaan ja tarvikkeet koottiin rannalle odottamaan uuden sillan rakentamista. Alkuaan tukeva silta sijaitsi kosken yläjuoksussa, se jäi kuitenkin loppuajana hoitamatta. Luultavasti tulvavedet veivät sillan mukanaan.⁶⁶

Veneskosken silta rakennettiin vuonna 1918. Rakennustöissä oli apuna punavankeja. Aikaisemmin sillan vieressä oli ollut puusilta. Seuraavan kosken yli rakennettiin rautatiesilta 1930-luvulla. Pori-Haapamäki rautatien rakentaminen alkoi 1930-luvulla. Radan pengerrystyöt valmistuivat Niinisaloon asti vuonna 1932 ja kiskotus oli valmis vuonna 1933. Pori-Kankaanpää-rataosuus oli käytössä vuonna 1933 ja koko rata Porista Haapamäelle vuonna 1938. Radan matkustajaliikenne loppui vuonna 1972 ja Porin ja Kankaanpään välinen tavaraliikenne loppui 1980-luvun alkupuolella.⁶⁷ Radan rakentamisen aikana lähistön talot täyttyivät työväestä. Rata työllisti myös omankin seudun miehiä.⁶⁸

Veneskosken koskea perataan.

Satakunnan Museon kokoelmat, 5803.

Pulavuosien aikana 1930-luvulla maamme sahat joutuivat taloudelliseen ahdinkoon, ja niin toiminta hiljeni myös Paattikosken sahalla. Yrjö Joukanen myi saha- ja myllylaitoksen jatkosodan jälkeen koneineen Kankaanpään sahalle, joka purki sahan

⁶⁶ Ylipaattikoski 1987.

⁶⁷ Kankaanpään Joulu 1988, 66; Kankaanpään kulttuuriympäristöohjelma 1997, 24.

⁶⁸ Vanhaa Hapuaa 1992, 50.

ja siirsi laitteet pois. Joukasen aikana sahalla oli oma sähkölaitos, joka tuotti sähköä naapuritaloihinkin. ⁶⁹ Kynärjärvellä vientiin sahannut Santin sahakin toimi vain vuoteen 1930 asti. Sota-ajan jälkeen toimintansa aloitti kunnan omistama Lohikosken saha, joka toimi 20 vuotta. ⁷⁰ Näyttää siltä, että osa Karvianjokilaakson sahoista joutui lopettamaan toimintansa 1930-luvun talouslaman takia. Karvianjokilaakson sahateollisuus jatkui kuitenkin vaikeiden vuosien jälkeenkin. Osa vanhoista sahoista jatkoi toimintaansa uusien omistajien johdolla.

Suomen taloudelliseen karttaan vuodelta 1934 on Karvianjoen varrelle merkitty Veneskosken kohdalle kaksi myllyä lähelle rautatietä. Tämän kartan mukaan Veneskoskella oli siis kaksi myllyä toiminnassa vielä 1930-luvulla. Vuoden 1934 taloudellisen kartan mukaan Karvianjoen varrella Paattikoskella toimi saha lähellä Ylistä. ⁷¹ Saha on Paattikosken saha- ja myllylaitos.

Sahojen lisäksi Karvianjokilaakson alueella toimi 1900-luvulla monia erilaisia teollisuuslaitoksia. Alueella valmistettiin niin huopatosuja kuin lumipukujakin. Esimerkiksi Kynärjärven alueella toimi Karjalasta muuttanut Mertjärven huopatehdas. Tehtaan toiminta loppui, kun huovikkaiden kysyntä talvijalkineiksi väheni. Huopatehtaan lisäksi Kynärjärvellä on toiminut myös kaksi tiilitehdasta, joista toinen oli Lohikon tiili. Sota-aikana Vihtori Vuorenmaa perusti leipätehtaan, koska armeija tarvitsi paljon leipää. Tehdas sijaitsi Vuorenmaan tilasta erotetulla Jokimaan tilalla. Leivänvalmistus siirtyi kuitenkin Kynärjärveltä Poriin. ⁷² Kunnan omistamalle Lohikosken tilan maille suunniteltiin 1930-luvulla vanhainkotiä. Tilan päärakennus toimi kulkutautisairaalana. Rakenteilla olleessa vanhainkodissa valmistettiin Helsingistä sotaa pakoon lähtenyt Pallo-Paidan tehdas lumipukuja. Pallo-Paita oli Reima-Pukine Oy:n edeltäjä, joka perustettiin talvisodan jälkeen. ⁷³

Karvianjokea perattiin Veneskoskella vuonna 1948, minkä seurauksena koskien määrä väheni neljästä koskesta kahteen koskeen kilometrin matkalla. Karvianjoella oli tärkeä merkitys myös Pohjois-Satakunnan uittoväylänä. Joessa uitettiin tukkeja

⁶⁹ Ylipaattikoski 1987.

⁷⁰ Myllykangas s.a.

⁷¹ Suomen taloudellinen kartta 1934.

⁷² Myllykangas s.a.

⁷³ Myllykangas s.a; Vatajankosken sähkön historiikki.

viimeisen kerran vuonna 1951.⁷⁴ Kynäsjärven kuivatus oli alkanut vuonna 1878 jatkuen vuoteen 1913 asti. Alue oli 50 vuotta kuivatusyhtiön hallinnassa. Vuosina 1950-60 tehtiin koko vesistöjärjestely, ja joki perattiin Ahlasiin mereen asti. Patojakin rakennettiin, esimerkiksi Harjankosken ja Inhottujärven padot. Kynäsjärven rantaviiva muuttui ja alueella esiintyi tulvia. Perimätiedon mukaan Frans Oskari Dahl soutu tulvien aikaan Kuninkaisten talon alla olevilla Mattilan pellloilla. Kuivatuksen kautta syntyneet vesijättö- ja peltoalueet olivat tärkeitä maataloudelle. Kynäsjärven laskussa vedenpintaa alennettiin 3,9 metriä, jolloin saatiin uutta niittyä 747 hehtaaria.

75

6. Lopuksi

Karvianjokilaakson alueella asuttiin jo esihistoriallisella ajalla. Tästä on osoituksena erilaiset asuinpaikka- ja esinelöydöt. Esihistoriallista aikaa seuranneen eräkauden aikana ei Karvianjokilaaksossa ollut vielä pysyvää asutusta. Ikaalislaiset omistivat kuitenkin alueella sellaisia eräalueita, joilla he poikkesivat pitkilläkin pyyntiretkillään. Ensimmäinen talo, josta on tietoa on 1620-luvulla perustettu Kyynärjärven talo. Seuraavalla vuosisadalla oli selvästi pysyvää asutusta jo Ala-Honkajoella ja Veneskoskellakin. Karvianjokilaakson asutuksen tihentyessä myös elinkeinot muuttuivat. 1700-luvun lopulla jokilaakson väestö sai toimeentulonsa karja- ja metsätalouden tuotteiden myynnistä.

Suomen sota vuosina 1808-1809 vaikutti myös Karvianjokilaakson väestön elämään. Sotavuosien jälkeen elämä palasi Karvianjokilaaksossa uomiinsa ja talous normalisoitui. Karvianjoella oli tärkeä merkitys tervan ja puutavaran uitossa Merikarvialle ja Poriin. Karvianjokilaakson väestön kaupankäyntiä helpotti 1830-luvulla rakennettu tie Kankaanpäästä Noormarkkuun. Myyntitalouden lisäksi jokilaaksossa oli omavaraistaloutta. Agraarisuus oli alueelle leimaa antava piirre aina 1950-luvulle asti. 1830-luvun loppupuolella alueella tehtiin myös sahanrakentamissuunnitelmia, jotka eivät kuitenkaan toteutuneet Pukanhaavan sahaa lukuun ottamatta. 1860-luvun katovuodet jättivät jälkensä myös Karvianjokilaakson alueelle. Väestön keskuudessa levisi kulkutauteja ja ruoan puutteessa jouduttiin

⁷⁴ Kankaanpään Joulu 1971, 22-23; Kankaanpään Joulu 1972, 32; Kaappa 7.4.2003.

turvautumaan pettuleipäänkin. Katovuosien jälkeen Karvianjokilaakson alueella alkoi vilkas sahojen rakentaminen. Sahojen ohella vesimyllyjen rakentaminen oli vilkasta 1800-luvun lopulta 1900-luvulle saakka.

Varhaisen teollisuuden kehittyminen jatkui Karvianjokilaaksossa 1900-luvulla. Talouslama koetteli kuitenkin 1930-luvulla erityisesti sahateollisuutta. Tämän seurauksena osa sahoista joutui lopettamaan toimintansa. Sahateollisuus jatkui silti talouslamankin jälkeen, kun osa sahoista jatkoi toimintaansa uusien omistajien johdolla. Sahateollisuuden lisäksi jokilaaksossa toimi 1900-luvulla erilaisia tehtaita huopatehtaasta leipätehtaaseen. Karvianjokilaakso teollistui kuitenkin hitaasti verrattuna muuhun Satakuntaan. Valtaosa sahoistahan keskittyi Kokemäenjoen suuhun. Karvianjokilaakson sahojen määrän vähyden syynä saattoi olla alueen sijainti sekä kulkuyhteydet muihin kaupunkeihin. Kankaanpäähän sijaitsee suhteellisen kaukana isommista paikkakunnista, kuten Porista. Kokemäenjokilaakson sahat taas toimivat lähellä Poria ja satamaa. Kankaanpäästä oli Poriin pitkä matka. Sopivia kuljetusreittejä ei ollut, kun tukinuittokin päättyi Karvianjoessa 1950-luvulla. Sahat vähentyivät kysyntävetoisesti.

Kynäsjärven 1800-luvun lopussa aloitettu kuivatus vaikutti järven lähialueisiin vielä 1900-luvun puolivälissäkin. Syntyneillä vesijättöalueilla harjoitettiin maanviljelyä. Karvianjoen alueella tehtiin 1900-luvulla muitakin vesistöön liittyviä muutoksia. Veneskoskella koskien määrä väheni koskien perkauksen takia.

Karvianjokilaakson pitkää ja monipuolista historiaa tulisi hyödyntää muun muassa matkailussa. Alueen kivikautisia asuinpaikkoja ei ole lainkaan merkitty esille jokilaakson ympäristöön. Jokilaakson esihistoriaakin voidaan siis hyödyntää matkailussa merkitsemällä kivikautiset asuinpaikat ja tärkeimmät muinaisjäännöslöydökset opastauluin ympäristöön. Alueeltahan on tehty joitakin merkittäviä löytöjä. Kohteiden merkitseminen ympäristöön on melko helppoa, koska suurin osa kivikautisista asuinpaikoista muodostaa yhtenäisen asuinpaikkasarjan. Vanhojen sahojen ja myllyjen sijaintipaikat tulisi myös kartoittaa, jolloin saadaan selkeä käsitys näistä tärkeistä varhaisteollisuuden toimijoista. Myös alueen vanhojen

⁷⁵ Kaappa 7.4.2003; Laukkanen 1995, 2.

teiden ja siltojen merkitys täytyisi huomioida paremmin. Tulevaisuudessa matkailijaa kiinnostaa myös teollinen kulttuuriperintö.

Käsiteltävä alue oli laaja ja aikaväli pitkä. Joidenkin jokilaakson alueiden, kuten Hapuan ja Kahilakeitaan tarkastelu jäi vähemmälle johtuen saatavilla olevasta lähdemateriaalista. Kaiken kaikkiaan Karvianjokilaakson elämisen ehdoissa tapahtui selviä muutoksia esihistorialliselta ajalta 1950-luvulle tultaessa. Toisen maailmansodan jälkeen tapahtui Suomessa suuri rakennemuutos. Siirtyminen agraariyhteiskunnasta teolliseen yhteiskuntaan oli nopeaa myös Karvianjokilaaksossa. Tämä olisikin hyvä teema jatkotutkimuksia ajatellen.

LÄHTEET

Kirjallinen arkistoaines

Kankaanpään kaupungin keskusarkisto, Kankaanpää (KankaanpääA).

Kankaanpään kunta, kuntakokouksen pöytäkirjat 3.9.1865-30.12.1872. CA:1.

Haastattelu

Kaappa, Antero 7.4.2003. (Kati Kangas, md-nauhoite, muistiinpanot, litteroitu keruupöytäkirjaksi). Tekijän hallussa.

Kartat

Suomen taloudellinen kartta 1:100 000 muutettuna 1:50 000, lehti 57, 1934.
Maanmittauslaitos.

Lehdet

Kankaanpään Joulut vuosilta 1971, 1972, 1982, 1983, 1988, 1991.

Valokuvat

Satakunnan Museon valokuva-arkisto.

Tutkimuskirjallisuus

Ahvenainen, Jorma: Piirteitä Satakunnan teollisuuden muuttumisesta 1860-1920. *SARKA. Satakunnan Museon vuosikirja 1999*. Toim. Hakala, Sirkka-Liisa, Sammallahti, Leena. Kehityksen kirjapaino, 1999.

Alhonen, Pentti & Papunen, Pentti & Sarkki-Isomaa, Seija: *Ikaalisten entisen emäpitäjän historia I vuoteen 1640*. Vammalan kirjapaino Oy, Vammala 1996.

Carlsson, Wilhelm: *Pitäjänkertomuksia IV. Entinen Ikalinen. Historiallinen kertomus Ikalisten, Parkanon ja Kankaanpään pitäjistä.* Alkuperäisen vuoden 1871 teoksen näköispainos. Kangasalan Kirjapaino, 1974.

Harju, E.Raimo: *Ala-Honkajoen asutushistoriaa.* 1999.
<http://www.pinni.com/~kppt111/NewFiles/Asutus%20historiaa.html>. 23.3.2003.

Huurre, Mati: *9000 vuotta Suomen esihistoriaa.* Viides painos. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki, 1995.

Kankaanpään kulttuuriympäristöohjelma. Suomen Ympäristö 127.
Ympäristöministeriö, Alueidenkäytön osasto, Helsinki, 1997.

Kaukamaa, L.I: *Porin puutavarakaupasta ja metsäkäytöstä kaupungin kauppapiirissä "suuren laivanvarustustoimen" aikana 1809-56.* Suomalaisen kirjallisuuden seuran kirjapainon oy, Helsinki, 1941.

Kaappa, Jaakko: *Kankaanpääläiset - Kyrön kansaa. Historiatietoja kankaanpääläisten menneisyydestä. Kankaanpään säästöpankki. 110-vuotias pankki.* Maaliskuu, 1986.

Kero, Reino: *Satakuntalainen amerikansiirtolaisuus ennen ensimmäistä maailmansotaa. Lähtö- ja muuttoliikkeet.* Lisensiaattityö. Turun yliopisto, 1970.

Kiviniemi, Heikki: *"Pohjosen porstuas, Hämeen hännillä."* Honkajoki kunnallisen itsehallinnon aikana. Otavan kirjapaino, 2001.

Kukkonen, Heikki & Lievonen, Mirja & Rautamäki, Maija: *Asutuksen kehitys Satakunnassa. Asutuksen kehitys Satakunnassa 1800-luvun jälkipuoliskolta 1980-luvun alkuun.* Sarja A:138. Satakunnan seutukaavaliitto, Pori, 1983.

Laukkanen, Esa: *KANKAANPÄÄN muinaisjäännöksiä. Inventointiraportti.* Satakunnan museo, 1995.

Mattila, Kirsti: *Ikaalisten suurpitäjän varallisuus v.1800 varallisuusveroluettelon valossa*. Pro gradu -tutkielma, mikrokortti. Tampereen yliopiston kirjasto. TaY, 1991.

Myllykangas, Sakari: Kyynärjärven alueen historiaa.
<http://www.kankaanpaa.fi/kyynarjarvi/tekstit.htm> 27.10.2002.

Sevio, Martta: *Kankaanpään seurakunnan vaiheita vuoteen 1970*. Oy Länsi-Suomi, Rauma, 1975.

Suomen teiden historia I. Pakanuudenajalta Suomen itsenäistymiseen. Tie- ja vesirakennushallitus, Suomen tieyhdistys, Helsinki, 1974.

Vanhaa Hapuaa. Hapuan kylätoimikunta, Ylipaattikoski, Martta. Kangasalan Kirjapaino Oy, 1992.

Vappula, Jorma: *Ikaalisten entisen emäpitäjän historia II 1641-1721*. Vammalan Kirjapaino Oy, Vammala, 1999.

Vatajankosken sähkön historiikki.
http://www.vatajankoskensahko.fi/historiikki_6.html 20.3.2003.

Vuorela, Toivo: *Kansanperinteen sanakirja*. Toinen painos. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo, 1981.

Ylipaattikoski, Viljo: Paattikoskelta ”keskeltä maailmaa”. Kankaanpään Joulu 1987.
<http://www.kankaanpaa.fi/veneskoski/Tekstit.htm> 27.3.2003.

Internet:

Kyynärjärven kylän kotisivut. <http://www.kankaanpaa.fi/kyynarjarvi> 23.3.2003.

